

A VESZPRÉM MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI 33.

KÜLÖNLÉNYOMAT

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON EMLÉKEZETE

Szerkesztette Hermann István

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR VESZPRÉM MEGYEI LEVÉLTÁRA

VESZPRÉM, 2014

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Szijártó M. István</i>	
A KOSELLECKI „NYEREGIDŐ” A 18. SZÁZAD VÉGI MAGYAR POLITIKÁBAN	7
<i>Forgó András</i>	
AZ EGYHÁZI KÖZÉPRÉTEG POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSA A TÖRÖK KIŰZÉSE UTÁN	25
<i>Bárth Dániel</i>	
KATOLIKUS FELVILÁGOSODÁS ÉS NÉPI KULTÚRA A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON	39
<i>Kovács Kálmán Árpád</i>	
PADÁNYI BIRÓ MÁRTON ÉS A BÉCSI VALLÁSPOLITIKA ERŐVONALAI	
AZ 1750 ÉS 1760-AS ÉVEKBEN	59
<i>Mihalik Béla Vilmos</i>	
KATOLIKUS MEGÚJULÁS A JÁSZSÁGBAN (1687–1746).....	95
<i>Borsy Judit</i>	
A FELOSZLATOTT SZERZETESRENDEK JAVAI	
A PÉCSVÁRADI KÖZALAPÍTVÁNY KEZELÉSÉBEN	107
<i>V. László Zsófia</i>	
„A’ MEG-HOLTNAK ÉLETÉBŐL AZ ÉLŐK TANUSÁGOT VÉGYENEK”	
Halotti beszédek elterjedése Magyarországon és Erdélyben	137
<i>Szabadi István</i>	
„IN CASU NECESSITATIS...”	
A szükségkeresztségről szóló 18. századi rendeletek és a református egyház	159
<i>Siptár Dániel</i>	
A MONASZTIKUS SZERZETESSÉG MEGÚJULÁSA A VESZPRÉMI EGYHÁZMEGYÉBEN.....	165
<i>Sztana-Kovács Adrienn</i>	
FEJÉR MEGYE 18. SZÁZADI NEMZETISÉGEI ÉS VALLÁSFELEKEZETEI	
AZ EGYHÁZI ÉS VILÁGI FORRÁSOK TÜKRÉBEN	195
<i>Hermann István</i>	
A VESZPRÉMI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE HELYNÖKEI 1700 ÉS 1777 KÖZÖTT	227
<i>Miskei Antal</i>	
A RÁCKEVEI SZENT KERESZT-TEMLOM A 18. SZÁZADBAN	259
<i>Szilágyi-Kósa Anikó</i>	
NOMEN EST OMEN (?)	
Felekezeti névadás a 18. századi Veszprém megyében.....	283

Forgó András

AZ EGYHÁZI KÖZÉPRÉTEG POLITIKAI SZEREPVÁLLALÁSA A TÖRÖK KIÜZÉSE UTÁN*

Az elmúlt évtizedekben a történeti irodalom a katolikus klérust is egyre gyakrabban a világi társadalomhoz hasonló csoportokra osztja: főpapságra, egyházi középrétegre és alsópapságra. A főpapság az arisztokráciával, a középréteg a középbirtokos nemességgel rokonítható, az alsópapság világi párhuzamára pedig több megoldás is adható.¹ A főpapi csoportot a régi egyházjog prelátusok (*praelati*) néven ismerte, míg az alsópapságra az áldozópapok (*presbyteri*) kifejezés használatos a hatályos egyházjogban is. Prelátuson a hagyományos egyházi szóhasználat az érsekek és püspökök mellett az úgynevezett kisebb prelátusokat (*praelati minores*) is értette, vagyis azokat a főpapi jelvényeket viselő apátokat és prépostokat, akik a megyéspüspöktől függetlenül kormányozták apátságukat, prépostságukat (*nullius* apátság illetve prépostság).² Az áldozópapok a hatályos egyházjog szerint is a püspökök munkatársai az ige hirdetésben: „különösen tartoznak ezzel a szolgálattal a rájuk bízott nép vonatkozásában a plébánosok és azok, akikre a lelkek gondozását bízta.”³ Érdekes megjegyeznünk, hogy a történeti irodalomban Mályusz Elemérnek a középkori egyházi társadalmat vizsgáló munkája a plébánosokat még a középréteg és az alsópapság közti átmeneti csoportnak tekinti, a kora újkorra vonatkozó kutatások azonban már egyértelműen az alsópapsághoz sorolják őket.⁴ Ez nyilván az életkörülményeikben bekövetkezett változással is magyarázható.

* A dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 MOLNÁR (2006) 13–14.

2 BÁNK (1958) 94–95. A hatályos egyházjogban a *nullius* apátság megfelelője a területi apátság (370. kánon).

3 757. kánon.

4 MÁLYUSZ (1971) 120–137.; FAZEKAS (1993), BÁRTH (2013) 10.

Dolgozatom középpontjában az egyházi társadalom második csoportja, a középérték áll. Ezen az egyháztörténeti irodalom hagyományosan a székes- és társaskáptalanok tagjait, vagyis a kanonokokat érti,⁵ de ide sorolhatók a szerzetesi intézmények előjárói is. Erre éppen közéleti tevékenységük keretei szolgáltatják az egyik leginkább kézenfekvő érvet, ugyanis az országos politika színterén, a rendi országgyűlésen egy csoportot alkottak említett társaikkal: ők adták az alsótáblai klérust.

Az országgyűlés alsótáblájának munkájában résztvevő egyháziak a magyar rendiség sok szempontból különleges, egyben kevésbé vizsgált csoportját alkotják. A törvényi szabályozás (az 1608. évi koronázás utáni I. törvénycikk), valamint a 17. és 18. század folyamán megszilárdult szokásjog alapján ide tartoztak a székeskáptalanok képviselői, a társaskáptalanok küldöttei, valamint az apáti áldásban részesült prépostok és apátok, akár szerzetesi közösségek élén álltak, akár csak a címet viselték. Rajtuk kívül az 1708 és 1715 közötti, több ülésszakra bomló országgyűlésen lezajlott komoly viták után⁶ a jezsuita rendtartomány két képviselője nyert bebocsátást az országgyűlésre. A zágrábi káptalan nagyprépostját, a pannonhalmi főapátot, a pálosok általános rendfőnökét, valamint a váradi hegyfoki premontrei prépostot az előbb említett szabályozások alapján felsőtáblai részvétel illette meg, ahogy a megyés- és címzetes püspököket is.⁷

Az alsótáblai egyháziak országgyűlési tevékenységéről keveset tudunk. A szakirodalmat fellelőzve egyes viták kapcsán kerül elő néhány káptalani követ neve, mint például a 18. század első, már említett, hosszúra nyúlt országgyűlésén Spáczay Pál esztergomi kanonoké, aki különösen hevesen védte a katolikus egyház érdekeit a két bevett protestáns felekezet képviselőivel szemben.⁸ E szórványos adatok mögött természetesen a rossz (vagy kevésbé feltárt) forrásadottság áll: ez a csoport néhány kivételtől eltekintve nem tartozott az országgyűlés aktív résztvevőik közé, egyes felszólalásokon kívül főként az alsótábla által megválasztott küldöttségek tagjai között bukkannak fel rendszeresen egyháziak, mivel a korabeli szokásjog alapján a küldöttségekben az alsótábla minden csoportja képviseltette magát (ez így volt a felsőtábla küldöttségeinek esetében is). Az országgyűlésen megjelenő kanonokok, szerzetesi előjárók vagy címzetes apátok, prépostok ritkán hagytak hátra feljegyzéseket az utókorra, általában megelégedtek azzal, hogy hazavitték az országgyűlés hivatalos naplójának másolatát.

5 MÁLYUSZ (1971) 59–120.; MOLNÁR (2006) 15–24.

6 Ezekről részletesen: FORGÓ (2013) 7–63.

7 VÖ. SZIJÁRTÓ (2005) 416–424.

8 ZSILINSZKY (1897) 351–357.

PADÁNYI BIRÓ MÁRTON ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETSÉGE

Tanulmánykötetünk tematikájához igazodva először Padányi Biró Márton országgyűlési szerepléséről kell néhány szót ejtenünk. Padányi Biró Márton két országgyűlésen vett részt, 1741-ben nagyprépostként a veszprémi székeskáptalant képviselte,⁹ tehát az alsótáblai egyháziak csoportját erősítette. A következő, 1751. évi országgyűlésen már veszprémi megyéspüspökként a felsőtáblán foglalt helyet.¹⁰ 1741. évi, alsótáblai tevékenységének szórványos adatait életrajzírója, az akkor zalaegerszegi apátplébánosként szolgáló Mindszenty (ekkor még Pehm) József gyűjtötte össze egykorú nyomtatványok alapján.¹¹ Eszerint Biró Mártont beválasztották a június 23-i alsótáblai küldöttségbe, amely a koronázási hitlevél szövegével összefüggésben járt el. A június 25-i koronázó szentmisén ő tartotta a primás pástortbotját, és az október 8-án tartott vesperáson is részt vett a primás asszisztenciájában.¹² Sokat prédikált az országgyűlés idején, főleg a ferencesek templomában. Ezek a beszédek a diéta résztvevői mellett a nép érdeklődését is felkeltették, közülük többet ki is nyomtattak.¹³ Minden bizonnyal az országgyűlésen szerzett érdemei miatt nevezték ki Biró Mártont királyi táblai prelátussá is.¹⁴ Ezeket az érdemeket az 1744. évi püspöki kinevező oklevele is megemlíti,¹⁵ a főispáni diplomája pedig a koronázási ceremónián tett szolgálatáról is megemlékezik.¹⁶ Ennél többet azonban alsótáblai egyháziként végzett közéleti tevékenységéről nem tudunk.

EGY MORVAORSZÁGI SZERZETES A MAGYAR ORSZÁGGYŰLÉSEN

Szerencsésebb helyzetben vagyunk akkor, ha a diétán résztvevő egyházi személy saját maga készített feljegyzéseket országgyűlési munkájáról. E nem túl gyakori források egyike P. Hermann Engelbert morvaországi ciszterci szerzetes naplója az 1712. évi országgyűlési ülésszakról.¹⁷ A szatmári megegyezést követően

9 A gyakorlattal ellentétben egyedül érkezett az országgyűlésre, nem volt követője. KOLINOVICS (1790) 653.

10 Erről az országgyűlésről naplót is készített, amelyet kései utóda, Hornig Károly ismertetett: HORNIG (1903) 24–76.

11 PEHM [Mindszenty] (1934) 89–91.

12 KOLINOVICS (1790) 195, 225, 575.

13 Szinnyei József négy ilyenről tud: SZINNYEI (1891) 1085.

14 RÓKA (1779) 485.

15 HORNIG (1903) 21. 2. jegyzet.

16 PEHM [Mindszenty] (1934) 90.

17 Acta et observata penes diætam Hungaricam Posonii celebratam, item coronationem Domini Caroli VI. ibidem peractam anno 1712. per Patrem Engelbertum Hermann Professum

újából összehívott diéta alkalmával P. Engelbert azért utazott Magyarországra, hogy képviselje a velehradi ciszterci apátot az országgyűlésen. A morvaországi Velehrad apátja ugyanis több külföldi társához hasonlóan magyarországi apáti címet nyert: 1702-ben az uralkodó neki adományozta az oszmán hódítás során elpusztult pásztói apátságot, hogy ott újjáélessze a ciszterci hagyományokat. Az 1712. évi országgyűlési ülészak idején pedig hasonló okból a pilisi apátság is Velehrad tulajdonába került.¹⁸ Így P. Nezorin Flórián apát kétszeresen is az alsótáblai klérus tagjává vált. Mivel nem kívánt személyesen részt venni az országgyűlésen, ezért titkárát, P. Engelbertet küldte maga helyett. Erre a már hivatkozott törvénycikk lehetőséget adott neki.

P. Engelbert több hónapos magyarországi működéséről részletes feljegyzést készített, amelynek több mint fele az országgyűlésen tapasztaltak leírását tartalmazza.¹⁹ A morvaországi szerzetes feljegyzései számos értékes információval gazdagítják általában az 1712. évi országgyűlési ülészakról meglévő ismereteinket, de kifejezetten az egyháziak, közülük pedig leginkább a szerzetesek század eleji tevékenységébe, mindenekelőtt pozícióharcaiba engednek különösen részletes betekintést. Mivel az 1712. évi ülészaknak nem ismerjük a hivatalos naplóját, ezért különösen fontosak az események rekonstruálásához az egyes országgyűlési résztvevők magánnaplói. Ráadásul már korábban felfigyelt arra a kutatás, hogy az 1712. évi eseményekről a különböző források egészen más képet festenek. Konkrétan Lányi Pál Gömör megyei alispán és a két Bihar megyei követ, Komáromi Csipkés György és Bakay Ádám diáriuma között mutathatók ki komoly ellentmondások. Ezek nagymértékben árnyalják az országgyűlési magánnaplók forrásértékéről alkotott képet.²⁰ Ezért még inkább felértékelődnek P. Engelbert feljegyzései.

A szerzetes március végén indult útnak a velehradi monostorból, és mintegy százharminc kilométert megtéve érkezett Pozsonyba április 2-án, délelőtt tíz óra körül. A külvárosban, az Arany Korona fogadóban szállt meg, majd 4-én az országgyűlési megbízottak által neki kijelölt szálláshelyre költözött.²¹ Apátjától kapott megbízólevelét április 5-én mutatta be a személynöknek Spáczay Gábor

Velehradensem, qua plenipotentiatum ablegatum Reverendissimi Domini Domini Floriani Abbatis, kiadása FORGÓ (2013) 179–272.

18 Erről részletesen: BÉKEFI (1892), BÉKEFI (1902).

19 A forrásnak ez a része magyar fordításban is hozzáférhető: Hermann Engelbert atyának, a főtisztelendő Flórián velehradi apát úr teljhatalmú követének feljegyzései és megfigyelései a Pozsonyban tartott magyarországi országgyűlésről, továbbá VI. Károly úr 1712. évi koronázásáról (*Szemelvények*). Fordította Hajdú Vera, Hende Fanni és Szádóczi Bálint, megjelent FORGÓ (2013) 115–177.

20 SZIJÁRTÓ (2006) 249–254.

21 Rövid útleírása: FORGÓ (2013) 195–196.

kanonokkal, a nyitrai káptalan követével és több világi követtel együtt. P. Engelbert és Spáczay jelent meg az alsótáblai egyházi követek közül elsőként a személynöknél.²² Naplója tanúsága szerint P. Engelbert az országgyűlés megnyitásáig eltelt időben a prímás-érseknél és másoknál is látogatást tett, hogy fáradozzon a pásztói apátság ügyében. Erre minden oka megvolt, hiszen mind a területileg illetékes és érdekelt egyháziak, mind pedig a világi birtokosok, de még Pásztó városa is rossz szemmel nézték a morvaországi ciszterciek hazai térnyerését.²³

Az országgyűléshez köthető első esemény a Szentkorona április 15-i pozsonyi érkezése volt. Ezen P. Engelbert is részt vett, és naplójában meg is örököltette a történeteket. Ezután megemlíti a nádor 18-i megérkezését, majd április 20-ától elkezd az ülésnapok ismertetését. A következő több mint egy hónapban kisebb kihagyásokkal lelkiismeretesen beszámol a diéta eseményeiről. Ezek közül kiemelkedik III. Károly május 19-i pozsonyi bevonulása, valamint 22-i megkoronázása. Szemtanúként mindkettőről csak keveset jegyez fel, de közli a vonatkozó rendtartásokat, amelyek alapján a ceremóniák a naplóból is részletesen megismerhetők. Külön érdekessége a forrás e részének, hogy I. József hitlevelét is szó szerinti átiratban tartalmazza.²⁴ Mivel József életében nem került sor törvénycikkek kibocsátására, ezért ennek a hitlevélnek tudomásom szerint nincs egykorú kiadása.²⁵ Bár Károly diplomája jórészt megegyezik a józsefi szövegével, két mondatot töröltek belőle. Ugyan egyiknek sem volt érdemi politikai jelentősége,²⁶ mégis fontos tény, hogy a morvaországi szerzetes naplójában ez a ritka forrás is megtalálható.

Május 25-e és június 8-a között P. Engelbert a pilisi apátság ügyeivel volt elfoglalva, ezért naplója az országgyűlésről egyáltalán nem tudósít. Június 8-a és július 16-a között ismét összekapcsolódott a diéta munkájába, de ekkor már főleg az új apátság ügyei kötötték le a figyelmét, az országos politika eseményeiről

22 MNL OL N 50 Fasc. Q, Nr. 21.

23 BÉKEFI (1902) 4–16.

24 FORGÓ (2013) 236–238.; magyar fordítása: uo. 153–155.

25 Lányi Pál naplójának 20. század eleji kiadásában azonban olvasható: THURY (1903) 404–407.

26 A józsefi hitlevélszöveg két pontja nem szerepel Károly 1715-ben becikkelyezett diplomájában. „Másodszor, hogy a korábban említett jelenlegi hispániai király úrnak felséges fiúörökösei, tudniillik Magyarország és részeinek jövőbeli királyai Magyarországon vagy annak szomszédos tartományaiban személyesen is jelen lesznek. [...] És mindezeket pedig őfelsége még koronázása előtt méltóztatik elfogadni, saját nevével kiadott megerősítő levelét megszilárdítja, az uralkodás átvételének idejétől ezen ország általános rendelkezéseibe bevetteti és nyilvánossá téteti”. FORGÓ (2013) 154–155. Az előbbi a megváltozott politikai helyzet és főleg Károly gyermektelensége miatt nem is lett volna értelmezhető, az utóbbit pedig a törvénytörvénybe kerülés garantálta.

egyre felszínebben ír. A július 16-i ülésnapal végleg megszakad az elbeszélés fonala, pedig az 1712. évi ülőszak augusztus végéig tartott.

P. Engelbert naplója egyrészt azért fontos forrás a köztörténet kutatói számára, mert adatai segítenek elosztatni azt a homályt, amely az az évi ülőszak kronológiáját fedi.²⁷ Ennél is fontosabb azonban, hogy részletes betekintést enged az egyháziak század eleji politikai tevékenységébe. Az 1708–1715. évi országgyűlés felekezeti kérdéseit ugyanis eddig jórészt Zsilinszky Mihály kutatásaiból ismertük,²⁸ akik a Protestáns Irodalmi Társaság megbízásából, nem meglepő módon a református és evangélikus felekezetű diétai kisebbség küzdelmeire összpontosított, sokszor a ma embere számára meglepő elfogultsággal. Munkájának nagy eredménye azonban, hogy kimerítően hasznosította Sopron város követének, Dobner Ferdinánd szenátornak az országgyűlésről, és kifejezetten a protestáns rendek tanácskozásáról készült, nagy terjedelmű feljegyzéseit.²⁹ Az országgyűlés történetére vonatkozó legújabb kutatások is megerősítik, hogy a felekezeti viszály komoly szerepet játszott az 1708 és 1715 közötti ülőszakokon,³⁰ P. Engelbert naplójából azonban világossá válik, hogy a katolikus klérus ekkor távolról sem csak a protestánsok visszaszorításával volt elfoglalva.

A május 11-étől Keresztély Ágost primás-érseknél tartott egyházi tanácskozásokon jelentős pozícióharcok zajlottak az egyháziak sorai között. Ezek nagyrészt a szerzetesek befogadásáról és egymás közti erőviszonyaikról szóltak, amelyek a kor sajátos felfogása szerint közvetlen kifejezést nyertek az alsótáblai ülésrendben.³¹ A viták három kérdéskörre összpontosultak: a pálos rend általános főnöke és a bencés Szent Márton főmonostor (Pannonhalma) főapátja közötti rivalizálásra, az újonnan megtelepedni kívánó külföldi, vagyis a Habsburg Monarchia más tartományaiból érkezett szerzetesközösségek magyarországi helyzetére, valamint a jezsuiták országgyűlési képviseletére. A kérdést eldöntő főpapság az esztergomi érsek vezetésével határozott álláspontot képviselt: a monasztikus hagyományokat követő, a trienti szerzetesi ideáltól³² távol álló közösségek ellenében a kor egyházi szemléletében kívánatosabb szerzetesrendeket támogatta. A magyar nemzetiségű püspökök pedig – Keresztély Ágost a szász választófejedelmi család zeitzi ágából származott – kifejezetten rossz szemmel nézték a külföldi szerzetesek magyarországi tevékenységét. Bár ezt a Morvaországból érkező P. Engelbert egyértelműen az idegenekkel

27 A kérdésről részletesen: FORGÓ (2013) 58–63.

28 ZSILINSZKY (1897).

29 OSZKK Fol. Lat. 565. és Fol. Lat. 590.

30 SZIJÁRTÓ (2009).

31 A kérdéstről általában: WELLMANN (1940–1941), STOLLBERG-RILINGER (1997).

32 VÖ. BEALES (2003) 29–34.

szemben táplált általános ellenszenvnek a klérus sorai között is tapasztalható megnyilvánulásával magyarázza, meg kell jegyeznünk, hogy a külföldi alapítású apátságok sokszor csak névleg feleltek meg az adományozáskor szabott feltételeknek. Az uralkodó ugyanis azzal a kikötéssel adta az egykori kolostori birtokokat a rendek külföldi képviselőinek, hogy azok újjáélesztik a szerzetesi közösségek működését. Megfelelő létszámú, szabályos konvent azonban csak a sziléziai Heinrichau irányítása alatt működő zirci ciszterci apátságban létesült, a többi szerzetesházát általában néhány (nem ritkán csupán egy-két) szerzetes lakta.³³ A főpapság ugyancsak határozott álláspontja következtében a 17. század második felében jelentős megújuláson átesett pálos rend általános főnöke a rend feloszlataáig megőrizte elsőbbségét a bencés főapáttal szemben, a jezsuiták pedig kivételezett helyzetbe kerültek a külföldi kötődésű ciszterci és premontrei szerzetesközösségekhez képest.

A kléruson belüli pozícióharcnak az országgyűlésen résztvevő karok és rendek általában passzív szemlélői voltak, a jezsuiták országgyűlési megjelenése kapcsán azonban komoly követeléseket fogalmaztak meg. A Rákóczi mozgalma idején összehívott rendi gyűlésekhez hasonlóan³⁴ az 1708-tól ülésező „labanc” országgyűlés is a magyarországi jezsuitáknak az osztrák rendtartománytól történő elszakadását szorgalmazta. Így volt ez a szatmári megegyezés után összehívott 1712. évi ülésszakon is. Az uralkodó azonban erről hallani sem akart. A kérdéses ülésszak egyik jelentős, P. Engelbert naplójából megismert fejleménye volt III. Károly július 14-i, kemény hangú leirata, amelyben eltiltotta a jezsuitákat az országgyűlési részvételtől, amiért az ő megkérdése nélkül foglaltak helyet az alsótáblán, és ráadásul kötelezték magukat az önálló magyar rendtartomány létrehozására.³⁵ Az ügyet kínos vizsgálat kísérte, ennek során Hevenesi Gábor tartományfőnök komoly magyarázkodásra szorult. Végül a rendek elálltak a szétválasztás követelésétől, így az uralkodó is megenyhült, és a jezsuiták visszatérhettek az alsótáblára.³⁶

GÖRÖGKATOLIKUSOK A DIÉTA ALSÓTÁBLÁJÁN

Az iménti, a szerzetesség történetére vonatkozó ismertetés után térjünk vissza az egyházi középréteg magját alkotó kanonokokhoz. Az alábbiakban a kutatás által sokszor elhanyagolt görögkatolikus székeskáptalanok közül a munkácsi

33 FORGÓ (2009).

34 R. VÁRKONYI (2006).

35 FORGÓ (2013) 268.

36 LUKÁCS (1989) 36–37, 107–110.

példáján szeretném bemutatni, hogy milyen kihívásokkal kellett szembenéznie egy, a rendi politikába újonnan bekapcsolódó alsótáblai egyházi küldöttségnek.

A munkácsi görögkatolikus székeskáptalan története természetesen összeforrt az *eparchia* történetével. A késő középkorban alapított ortodox püspökség több, sikertelen kísérlet után az 1646. évi ungvári unióval tette meg az első határozott lépést a katolikus egyházba tagozódás felé. A 17. század végére, elsősorban De Camillis János József munkácsi püspök tevékenységének hatására a papság és a hívek nagy része is elfogadta a Rómával létrejött egységet.³⁷ Az *eparchia* kánonjogi státusa azonban kérdéses volt. Ennek egyik oka a bizonytalan alapításban kereshető, ugyanis a püspökség a Munkács-Csernekhegyen álló, eredetileg ortodox kolostor igumenjének a környező népesség felett gyakorolt joghatóságára vezethető vissza. A 15. század vége óta ugyan kimutatható felszentelt püspök működése, formális *eparchia* alapításának azonban nincs nyoma.³⁸ A másik ok a római katolikus főpapságnak, különösen pedig a területileg illetékes egri megyéspüspöknek az a magatartása, amellyel a munkácsi főpásztort nem önálló joghatósággal rendelkező megyéspüspökként, hanem csak a bizánci szertartású hívek rítushelynökeként kezelte. Ezt a szemléletet a Szentszék is osztotta: a munkácsi püspököket apostoli vikáriusként, címzetes (*in partibus infidelium*) püspökként nevezte ki az *eparchia* élére.³⁹ Ezen a sok konfliktussal járó helyzeten változtatott Mária Terézia, amikor 1771-ben megalapította a munkácsi *eparchiát*, amit XIV. Kelemen *Examina regalium* kezdetű alapítóbullája tett kánonilag érvényessé.⁴⁰ Ezután nyílt lehetőség a székeskáptalan megszervezésére, amely az újonnan megalapított *eparchia* első püspökének, Bradács Jánosnak korai halála miatt már utódja, a püspökség egyik legkiemelkedőbb főpásztora, Bacsinszky András nevéhez fűződik. A héttagú káptalan a latin rítusú társainak mintájára szerveződött, az ott ismert *dignitásokkal*.⁴¹

Mivel a munkácsi görögkatolikus *eparchia* közjogi és kánonjogi szempontból egyenrangú volt a római katolikus egyházmegyékkel, azt gondolnánk, hogy káptalanját is ugyanazok a jogok illették meg, mint a hasonló latin rítusú intézményeket. Témánk szempontjából természetesen országgyűlési részvételi joguk a legfontosabb kérdés. Mivel az 1770-es és 1780-as években sem Mária Terézia, sem pedig fia, II. József nem hívta össze a diétát, először 1790-ben, II. Lipót trónra

37 A téma legújabb, részletes feldolgozása: VÉGHSEŐ (2011).

38 HODINKA (1909) 176–251.

39 MAKLÁRY (2008).

40 PIRIGYI (1990) I. 157–165. A Szentszék és a bécsi udvar álláspontjáról a görögkatolikus *eparchiák* kérdésében: JANKA (1998).

41 PELESZ (1880) 1040.

lépésekor érvényesíthették az újonnan megalapított székeskáptalanok (és természetesen a megyéspüspökök) országgyűlési részvételi jogukat. Ez nemcsak a két görögkatolikus káptalan (Munkács mellett Nagyvárad, Kőrösön ekkor még nem működött káptalan), hanem a szintén Mária Terézia kezdeményezésére kánonilag alapított római katolikus püspökségek (Besztercebánya, Rozsnyó és Szepes, valamint Székesfehérvár és Szombathely) székeskáptalanjai esetében is így volt. Az országgyűlési meghívókkal a szokások szerint a Magyar Udvari Kancellária foglalkozott, így 1790 elején Pálffy Károly kancellár az esztergomi prímás-érsekhez, Batthyány József bíborshoz fordult, hogy tájékozódjon az újonnan meghívandó egyháziakról. A prímás nem feledkezett meg a római katolikus püspökökről és káptalanjaikról, a görögkatolikusokat azonban meg sem említette. Pálffy kancellár utólagos kérdésére pedig a latin klérus korábbi álláspontjához ragaszkodva kijelentette, hogy a görögkatolikus püspökök nem rendelkeznek önálló joghatósággal, ők csak a római katolikus püspökök rítushelynökei, ezért nem tarthatnak igényt az országgyűlési részvételre. Természetesen a székeskáptalanok küldötteinek megjelenését sem támogatta, itt még azzal is érvelt, hogy ezek az intézmények nem rendelkeznek földbirtokkal. Pálffy kancellár ugyan kezdettől fogva ettől ellentétes álláspontot képviselt, az érintett püspökök és káptalanok azonban az országgyűlés megnyitásáig nem kaptak uralkodói meghívót.⁴²

A munkácsi káptalan bízott ügye jobbra fordulásában, ezért két tagját az országgyűlés akkori helyszínére, Budára küldte, hogy próbálja meg elérni Bacsinszky András püspök és a káptalan meghívását a diétára. A két követ, Zsettkéy András munkácsi prépost és Gáll Mátyás sátoraljaújhelyi parókus, tiszteletbeli kanonok rendszeresen jelentett a püspöknek az országgyűlésről. Miután Bacsinszky is Budára utazott, a két kanonok a káptalan otthon maradt tagjainak számolt be ténykedéséről, akik instrukciókkal látták el őket a budai teendőkről. E levélváltás másolatát a munkácsi káptalan külön *protocollumban* őrizte meg.⁴³ Ez a jegyzőkönyv, ahogy látni fogjuk, igen érdekes szögből nyújt betekintést az 1790–1791. évi országgyűlés világába.

Zsettkéy prépost és Gáll parókus az országgyűlés kezdetétől fogva Budán tartózkodott, érkezésük utáni napokban felkeresték az egyházi és világi főméltóságokat, hogy megnyerjék őket ügyüknek. Beszámolójuk szerint mind Batthyány prímás, mind pedig a világi urak szívélyesen fogadták őket, egyedül az Eszterházy Károly egri püspöknél tett látogatás telt feszült hangulatban. Ezen nem is csodálkozhatunk: a munkácsi görögkatolikus *eparchia* az egri római

42 Az ügy részletes bemutatása: FORGÓ (2010).

43 KTÁL 151. 5/160. *Protocollum actorum Capituli Munkaciensis respicientium generalem Regni Hungariæ diétam anno 1790 celebratam.*

katolikus egyházmegye területén feküdt, így Bacsinszky püspöknek a római katolikus főpapokkal történt egyenjogúsítása elsősorban Eszterházy érdekét sértette. Az egyenjogúsítás politikai következményeit azonban a prímás korábbi állásfoglalása sem tudta megakadályozni. A munkácsi káptalan küldötteinek tevékenységétől függetlenül Bacsinszky András az országgyűlés megnyitása után néhány nappal megkapta a meghívót. Miután Budára érkezett, ő is felkereste a főméltóságokat, hogy közbenjárjon káptalanja érdekében, és megnyerje támogatásukat a saját ügyében is.⁴⁴ A meghívó ugyanis formaszöveg volt, nem rendelkezett a meghívott országgyűlési ülés helyéről, ezt a szokásjog alapján helyben kellett meghatározni. Ahogy korábban már láttuk, ez a kérdés a korszakban különös jelentőséggel bírt. A római katolikus püspökök a század elején ádáz harcot vívtak az ülésrendről, így tisztázva az egymás közötti rangsorrendet.⁴⁵ A század végén pedig a görögkatolikus püspököknek kellett biztosítani saját pozíciójukat a felsőtáblán: azt kívánták elérni, hogy a római katolikus klérus tagjai közé ülhessenek az ott már elfogadott szentelési sorrend alapján.

Az országgyűlés megnyitása után egy hónappal, 1790. július 9-én a munkácsi káptalan is megkapta a királyi meghívót, a két küldöttnak pedig otthonról gyorsan elküldték a megbízólevelet és a követutasítást. Miután az előbbi átadták a személynöknek, a munkácsi székeskáptalan hivatalos országgyűlési követekivé váltak. Ez augusztus 13-án történt, ekkor foglalhattak helyet az alsótáblán. Azonban bizonyosan nem ott, ahol szerették volna, vagyis a székeskáptalanok követek között, mert még a novemberi levélváltásban is szerepel a káptalannak ez az igénye. Ezenkívül szerettek volna pecséthasználati jogot szerezni a hiteleshelyi tevékenység folytatásához, amely bevételi forrást és presztízsnövekedést is jelentett volna számukra.⁴⁶ Ezt a két célt ezen az országgyűlésen még nem sikerült elérniük,⁴⁷ azonban legfőbb törekvésük eredménnyel járt: a magyar rendiség befogadta tagjai közé a munkácsi székeskáptalant. Sőt egyik káptalan részét vehetett az országgyűlés berekesztése után összeülő vallásügyi bizottság munkájában. Erről a bizottság felállítását elrendelő törvénycikk is megemlékezik.⁴⁸

44 KTÁL 151. 5/160. fol. 7^r–10^r.

45 Erről részletesen: ECKHART (1941).

46 KTÁL 151. 5/160. fol. 12^r–21^v.

47 Az országgyűlések hivatalos naplóiban a megjelent rendekről közzétett listákból arra lehet következtetni, hogy a két görögkatolikus káptalan csak az 1796. évi országgyűlésen nyerte el végleges helyét az alsótáblai klérus sorai között (Naponként való 1790–1791, Naponként való 1792, Naponként való 1796). A pecséthasználatról is tárgyalt még az 1792. évi országgyűlés. MNL OL N 57 Lad. K Nr. 2. Fasc. E. Nr. 19.

48 1791. évi LXVII. tc. Itt a bizottság tagjaként Pastelli János szerepel, de a káptalan végül Scsaviczy Mihályt delegálta. KTÁL 151. 5/481.

ÖSSZEGZÉS

Az egyházi középrétegnek az országgyűlés alsótábláján nyílt lehetősége arra, hogy bekapcsolódjon a kora újkori rendi politikába. Tevékenysége nem volt meghatározó a rendi politika szempontjából. A diétákat hosszú ideig a főpapság és főnemesség uralta, a 18. század folyamán pedig egyre inkább a vármegyei követek váltak a viták hangadójává. A vizsgált korszakban még nem következett be az alsótáblai klérus politikai visszaszorítása, amely majd e csoport kuriális szavazatában (*votum curiatum*) ölt testet. A megyék követeinek ugyanis az ország „józanabb és előkelőbb részeként (*sanior et potior pars*)” a 19. század elején sikerül elérniük, hogy az alsótáblai klérus tagjait megfosszák egyéni szavazatuktól, és csak közösen adhassanak le egyetlen voksot.⁴⁹ Azonban a bemutatott példák is érzékeltetik, hogy súlyuk korábban sem volt jelentős. Mégis érdemes foglalkozni velük. A német történeti irodalomban már régebb óta jelen van az a szemlélet, amely a rendi politika kisebb jelentőségű eseményeinek és szereplőinek is fontos helyet biztosít a kutatás során.⁵⁰ Ezek az események és szereplők ugyanis nemhogy elvonnák a figyelmünket a korabeli politika fajsúlyos képviselőiről, hanem sokkal inkább gazdagítják a közéletről alkotott képünket. Tanulmányozásuk során közel kerülhetünk a diéta mindennapjaihoz, és megismerhetjük azokat a szinte teljesen ismeretlen résztvevőket, akik kis súlyuk ellenére mégis jelentős számú csoportját adták a rendi országgyűlésnek. Így bepillantathatunk a politika működésének olyan elemeibe is, amely a fajsúlyos szereplők vizsgálata során nem tárulna elénk.

49 Szijártó (2005) 310–316.

50 Forgó (2012).

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

KTÁL = Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області)

Beregszászi Fióklevéltár, Beregszász

151. fond. A munkácsi görögkatolikus püspökség levéltára

MNL = Magyar Nemzeti Levéltár

OL = Országos Levéltára, Budapest

N = Regnicolaris Levéltár

50 = Diaeta anni 1708–1715

56 = Diaeta anni 1790–1791

57 = Diaeta anni 1792

OSZKK = Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Budapest

Fol. Lat. 565. = Volumen I. actorum diætaliū de anno 1708. [usque ad annum 1715.] cum suo indice, per Ferdinandum Dobner ... civitatis Soproniensis senatorem seniore.

Fol. Lat. 590. = Diarium Diætæ Conventuale Negotium Religionis Evangelicæ Orthodoxæ Anno 1708 et sequentis Posonii exantlatum concernens ex Commissione et Voluntate Inclytorum Statuum et Ordinum fidelium Evangelicorum conscriptum et quoad ejus per Virium tenuitatem fueri licuit a Ferdinando Dobner Reipublicæ Soproniensis ... Senatore Seniore Ablegatis, ejusdemque Conventus Assessore.

KOLINOVICS, Gabriel (1790), *Nova Ungariæ Periodus, Diarium Comitiorum Hungariæ Anni 1741*, Budæ.

Naponként-való jegyzései az 1790dik esztendőben felséges II. Leopold tsászárról, és magyar országi király által, szabad királyi várossába Budára, Szent Jakab havának 6dik napjára rendelt, 's Szent András havának 3dik napjára Posony királyi várossába által-tétetett, 's ugyan ott, következő 1791dik esztendőben böjt-más havának 13dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő-vigyzása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak, Buda, 1791.

Naponként-való jegyzései az 1792. esztendőben felséges Ferentz magyar és cseh országi király által, szabad királyi várossába Budára Pünkösöd havának 20dik napjára rendelt, 's ugyan ott azon esztendőben Szent-Iván havának 26dik napján bé-fejezett magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő vigyzása alatt, hitelesen deák nyelvre fordítottak, Buda, 1792.

Naponként-való jegyzései az 1796dik esztendőben felséges második Ferentz római tsászárról, magyar és tseh ország koronás királyja által Posony szabad királyi várossában Szent-András havának 6dik napjára rendelt magyar ország gyűlésének; mellyek eredet-képpen magyar nyelven íratattak, és az ország gyűlésének fő vigyzása alatt hitelesen deák nyelvre fordítottak, Pozsony, 1796.

THURY Etele (1903) [s. a. r.], Lányi Pál gömöri alispán naplója az 1712. évi pozsonyi országgyűlésről, Első közlemény, *Történelmi Tár* 4. 395–413.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÁNK József (1958), *Egyházi jog, Az egyházi alkotmányjog alapjai*, Budapest.
- BÁRTH Dániel (2013), Alsópapság és népi kultúra (Kutatási irányok, modellek és megközelítési lehetőségek), in: BÁRTH Dániel [szerk.], *Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18–20. századi Magyarországon*. Budapest, 9–42.
- BEALES, Derek (2003), *Prosperity and plunder, European Catholic monasteries in the age of revolution, 1650–1815.*, Cambridge.
- BÉKEFI Remig (1892), *A pilisi apátság története 1541–1814*, Pécs. (A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi apátságok története II.)
- BÉKEFI Remig (1902), *A pásztói apátság története 1702–1814*, Budapest. (A zirci, pilisi, pásztói és szentgotthárdi apátságok története IV.)
- ECKHART Ferenc (1941), A praecedentia kérdése a magyar rendi országgyűléseken, in: ANGyal Pál, BARANYAI Jusztin, MÓRA Mihály [szerk.], *Notter Antal Emlékkönyv*, Budapest, 172–180.
- FAZEKAS István (1993), A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között, *Történelmi Szemle* 35:1–2, 101–131.
- FORGÓ András (2009), A 18. század elején visszatérő szerzetesi közösségek mint a magyarországi rendi politika új szereplői, *Századok* 143:5, 1105–1122.
- FORGÓ András (2010), Görög szertartású püspökök a 18. század végi magyar országgyűlésen, *Egyház-történeti Szemle* 11:3, 26–47.
- FORGÓ András (2012), A politika kultúrtörténete, Egy „német” elmélet vitája és annak tanulságai, *Világtörténet* 2 (34):3–4, 171–186.
- FORGÓ András (2013) [szerk.], *Az 1712. évi pozsonyi diéta egy ciszterci szerzetes szemével*, Pannonhalma–Veszprém. (Fontes ex Archivo Sancti Martini editi I. / A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 32.)
- HODINKA Antal (1909), *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*, Budapest.
- HORNIG Károly (1903), *Padányi Biró Márton veszprémi püspök naplója, Függelékül Birónak Rómába tett két jelentése 1752-ből és 1757-ből*, Veszprém. (Adalékok a veszprémi püspökség történetéhez.)
- JANKA György (1998), A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a körösi görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775–1777), *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 10: 1–2, 109–115.
- LUKÁCS László (1989), *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*, Szeged. (Adattár a 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25).
- MAKLÁRY Ákos (2008), Az apostoli vikariátus intézménye a 17. században, in: VÉGHSEŐ Tamás [szerk.], *Rómából Hungáriába, A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulójára rendezett konferencia tanulmányai*, Nyíregyháza. (Collectanea Athanasiana I.), 149–159.
- MÁLYUSZ Elemér (1971), *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest.
- PEHM [Mindszenty] József (1934), *Padányi Biró Márton veszprémi püspök élete és kora*, Zalaegerszeg. (A veszprémi egyházmegye múltjából 2).
- RÓKA, Johannes (1779), *Vitæ Vesprimiensium Præsulum*, Posonii.
- PELESZ, Julian (1880), *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom Bd. II.*, Wien.

- PIRIGYI István (1990), *A magyarországi görög katolikusok története I–II.*, Nyíregyháza.
- STOLLBERG-RILINGER, Barbara (1997), Zeremoniell als politisches Verfahren, Rangordnung und Rangstreit als Strukturmerkmale des frühneuzeitlichen Reichstags, in: KUNISCH, Johannes [Hrsg. von], *Neue Studien zur frühneuzeitlichen Rechtsgeschichte*, Berlin. (Zeitschrift für Historische Forschung, Beiheft 19.) 91–132.
- SZIJÁRTÓ M. István (2005), *A diéta, A magyar rendek és az országgyűlés*, Budapest.
- SZIJÁRTÓ M. István (2006), Az országgyűlési naplók forrásértéke – avagy a történelem, mint konstrukció, in: SZIJÁRTÓ M. István, *Nemesi társadalom és politika, Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*, Budapest. 242–254.
- SZIJÁRTÓ M. István (2009), A vallási kérdés az országgyűléseken a 18. század első évtizedeiben, in: GÖZSY Zoltán, VARGA Szabolcs, VÉRTESI Lázár [szerk.], *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700–1740)*, Pécs. (Seria Historiæ Diœcesis Quinqueecclesiensis VII.) 87–101.
- SZINNYEI József (1891), *Magyar írók élete és munkái I.*, Budapest.
- R. VÁRKONYI Ágnes (2006), II. Rákóczi Ferenc és a jezsuiták, in: SZILÁGYI Csaba [szerk.], *A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, Piliscsaba. (Rendtörténeti konferenciák 2.) 163–189.
- VÉGHSEŐ Tamás (2011), „...mint igaz egyházi ember”, *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*, Nyíregyháza. (Collectanea Athanasiana I. Studia 4.)
- WELLMANN Imre (1940–1941), Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század-eleji kormányhatóságokban, *Levéltári Közlemények* 18–19, 250–302.
- ZSILINSZKY Mihály (1897), *Az országgyűlés vallásügyi tárgyalásai a reformatiótól kezdve IV.*, Budapest. (A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai)